

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ М. П. ДРАГОМАНОВА**

ВЛАСЕНКО ІННА АНАТОЛІВНА

УДК 159.964.21:37.011.3-051

**ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ
ВНУТРІШНЬООСОБИСТІСНИХ КОНФЛІКТІВ
У ПРОФЕСІЙНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ ВЧИТЕЛЯ**

19.00.07 – педагогічна та вікова психологія

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня

кандидата психологічних наук

Київ - 2016

Дисертацією є рукопис.

Роботу виконано на кафедрі психології факультету філософської освіти і науки в Національному педагогічному університеті імені М.П. Драгоманова, Міністерство освіти і науки України

НАУКОВИЙ КЕРІВНИК: кандидат психологічних наук, доцент
МАТЯШ-ЗАЯЦ Людмила Петрівна,
Національний педагогічний університет
імені М. П. Драгоманова,
факультет філософської освіти і науки,
доцент кафедри психології.

ОФІЦІЙНІ ОПОНЕНТИ: доктор психологічних наук, професор,
ЧЕРНОБРОВКІН Володимир Миколайович,
Національний університет
«Києво-Могилянська академія»,
завідувач кафедри психології та педагогіки;

кандидат психологічних наук,
ГОРЯНСЬКА Анжела Михайлівна,
Ніжинський державний університет
імені Миколи Гоголя,
доцент кафедри психології.

Захист відбудеться 1 квітня 2016 р. о 14.00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д **26.053.10** у Національному педагогічному університеті імені М. П. Драгоманова за адресою: 01601, м. Київ, вул. Пирогова, 9.

З дисертацією можна ознайомитися у бібліотеці Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова за адресою: 01601, м. Київ, вул. Пирогова, 9.

Автореферат розісланий «27» лютого 2016 р.

**Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради**

Л.В. Долинська

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність проблеми. Модернізація освітньої системи України висуває нові вимоги, що стосуються рівня знань і умінь вчителя, його особистісних характеристик. Нинішня соціально-політична нестабільність, зміни в системі суспільних та індивідуальних цінностей зумовлюють наростання напруженості - як у відносинах суб'єктів навчально-виховного процесу, так і внутрішньої напруженості вчителя, що виявляється у формі внутрішньоособистісних протиріч та конфліктів. У свою чергу, психологічний стан учителя може безпосередньо відображатися на психоемоційному стані учнів, ефективності навчального процесу (Л.М. Мітіна, Є.В. Юрківський). Ситуація внутрішньої суперечливості та конфліктності є природною і навіть необхідною для розвитку особистості. У роботах вітчизняних і зарубіжних психологів особливо підкреслюється роль конфлікту як джерела, рушійного механізму особистісного розвитку, що дає змогу людині змінити попередні погляди, життєві позиції і набути нових (Ф.Є. Василюк, К. Левін, В.С. Мерлін, Р. Мей, В. Франкл та інші). Неконструктивно вирішений внутрішньоособистісний конфлікт може зумовити постійне невдоволення собою і оточенням, зниження самооцінки і впевненості в собі, викликати тривале психоемоційне напруження, розвиток психосоматичних захворювань (Д.В. Грешньов, О.А. Донченко, Л.М. Мітіна, К. Роджерс та інші).

Загальнотеоретичні аспекти проблеми внутрішньоособистісних конфліктів окреслено в роботах зарубіжних (А. Адлер, Е. Еріксон, К. Левін, Л. Фестінгер, З. Фрейд, К. Хорні, К. Юнг та інші), радянських (К.О. Абульханова-Славська, Л.І. Божович, Ф.Є. Василюк, О.М. Леонт'єв, В.С. Мерлін, В.М. Мясіщев та інші) та українських психологів (О.Ф. Бондаренко, О.А. Донченко, Т.М. Титаренко, В.М. Чернобровкін та інші). Як синонімічні поняття в літературі вживаються «внутрішні», «психологічні», «інтраперсональні» конфлікти.

Внутрішньоособистісні конфлікти виникають, починаючи з дитячого віку і мають свою специфіку на різних вікових етапах. У віковому аспекті проблему означеного конфлікту досліджували: Л.І. Божович (афективні конфлікти у дітей), О.І. Захаров (види внутрішніх конфліктів у дітей), С.Б. Кузікова (виникнення внутрішніх конфліктів у підлітків), Т.Ю. Гущина (психологічні особливості внутрішньоособистісних конфліктів студентської молоді) та інші.

Окремі дослідження стосувалися виявлення специфіки внутрішньоособистісних конфліктів у професійній діяльності. Досліджено психологічну структуру згаданих конфліктів у соціальних працівників (А.В. Кунцевська), особливості прояву і подолання внутрішньоособистісних конфліктів успішних психологів (О.Г. Макаров), медперсоналу (О.В. Марфін), держслужбовців (В.О. Жданов), специфіку профілактики та психокорекції таких конфліктів у курсантів військових училищ (С.А. Чистяков, Ю.М. Юрлов), переживання означених конфліктів студентами (Л.Г. Боброва, Г.М. Дубчак та інші).

Аналіз досліджень професійної діяльності вчителя виявив, що її психологічними особливостями є напружений характер (А.М. Горянська, Е.І. Кіршбаум, О.М. Лукашенок та інші), поліфункціональність (А.В. Осницький, К.Є. Корнеєва, Є.О. Рогов та інші), висока вірогідність розвитку професійної

деформації особистості (Л.М. Мітіна, О.С. Ноженкіна), що відбивається на ефективності роботи педагогів, може провокувати підвищення у них внутрішнього напруження та конфліктності. З'ясувалась специфіка педагогічних конфліктів (М.М. Рибаківа, І.І. Садова), особливості подолання вчителями внутрішньо-особистісних конфліктів (Т.М. Маланьїна), специфіка їх психодіагностики та корекції у зв'язку з професійним вигоранням педагогів (Л.І. Березовська). Водночас системного дослідження психологічних особливостей внутрішньоособистісних конфліктів у професійній діяльності вчителя не виявлено, тоді як їх знання та врахування психологічною службою, керівництвом школи сприятиме усуненню наявних конфліктів, а відтак підвищенню ефективності роботи та особистісному зростанню педагогів.

Таким чином, соціальна значущість проблеми та її недостатнє вивчення у психологічній науці зумовили вибір теми дослідження: **«Психологічні особливості внутрішньоособистісних конфліктів у професійній діяльності вчителя»**.

Зв'язок з науковими планами, темами, програмами. Тема дисертації входить до плану науково-дослідних робіт кафедри психології факультету філософської освіти і науки Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова за науковим напрямом «Зміст, форми, методи і засоби фахової підготовки вчителя» і затверджена Вченою радою Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова (протокол № 5 від 26 грудня 2011 року) та узгоджена на бюро Міжвідомчої ради з координації наукових досліджень з педагогічних та психологічних наук в Україні (протокол № 5 від 29 травня 2012 року).

Мета дослідження полягала у виявленні та експериментальному вивченні психологічних особливостей внутрішньоособистісних конфліктів у професійній діяльності вчителя, обґрунтуванні, розробці та апробації програми активізації конструктивного потенціалу внутрішньоособистісних конфліктів у професійній діяльності вчителя.

В основу дослідження було покладено *припущення* про те, що психологічні особливості внутрішньоособистісних конфліктів у вчителів виявляються на рівні цілісної самосвідомості як їх прояви у когнітивній, емоційній, мотиваційній сферах і в поведінці, а особистісно-професійне зростання педагогів буде більш ефективним за умови активізації конструктивного потенціалу внутрішньоособистісних конфліктів активними соціально-психологічними методами навчання з урахуванням виявлених особливостей.

Для досягнення мети дослідження і перевірки висунутої гіпотези були поставлені наступні **завдання дослідження**:

1. Обґрунтувати теоретичні підходи до вивчення проблеми внутрішньоособистісних конфліктів у професійній діяльності вчителя.
2. Емпірично дослідити психологічні особливості сфер прояву внутрішньоособистісних конфліктів учителів.
3. Визначити показники, рівні розвитку та залежність внутрішньо-особистісних конфліктів учителів від стажу педагогічної діяльності.

4. Створити модель, обґрунтувати, розробити, апробувати програму активізації конструктивного потенціалу внутрішньоособистісних конфліктів у професійній діяльності вчителя, перевірити її ефективність та сформулювати практичні профілактично-корекційні рекомендації вчителям та психологам шкіл.

Об'єкт дослідження – внутрішньоособистісні конфлікти у професійній діяльності вчителя.

Предмет дослідження – психологічні особливості внутрішньоособистісних конфліктів у професійній діяльності вчителя.

Теоретико-методологічною основою дослідження були: загальнонаукові принципи розвитку, загального зв'язку досліджуваних явищ, системності, єдності свідомості та діяльності (Л.С. Виготський, Г.С. Костюк, О.М. Леонтьєв та інші); положення про сутність та розвиток особистості в онтогенезі (І.С. Булах, Г.С. Костюк, С.Д. Максименко, С.Л. Рубінштейн та інші); провідні положення гуманістичної психології (А. Маслоу, К. Роджерс та інші); положення про внутрішньоособистісний конфлікт (З. Фрейд, К. Хорні, Л.І. Божович, Ф.Є. Василюк, О.А. Донченко, О.М. Леонтьєв, В.С. Мерлін та інші); про особливості професійної діяльності вчителя (Л.М. Мітіна, О.С. Ноженкіна, М.М. Рибаківа, Є.О. Рогов, В.М. Чернобровкін та інші); про розвиток конфліктної компетентності особистості (Л.П. Матяш-Заяц, Л.А. Петровська, Б.І. Хасан); теоретичні і методичні основи активного соціально-психологічного навчання (І.В. Вачков, Л.А. Петровська, Т.С. Яценко та інші).

Методи дослідження. Для розв'язання завдань дослідження було застосовано систему методів: *теоретичні* (теоретико-методологічний аналіз, синтез, класифікація та систематизація наукових джерел, порівняння й узагальнення даних теоретичних та експериментальних досліджень); *емпіричні* (індивідуальні бесіди; анкетування; психодіагностичне тестування; констатувальний та формувальний експеримент); *методи обробки даних* (узагальнення й систематизація якісних і кількісних даних емпіричного дослідження); методи математичної статистики (метод рангової кореляції Спірмена, ϕ -кутове перетворення Фішера, t-критерій Стьюдента, критерій Т Вілкоксона).

На різних етапах дослідження використано комплекс психодіагностичних *методик*: тест смисложиттєвих орієнтацій Д.О. Леонтьєва, дослідження самооцінки С.А. Будассі, багатовимірний опитувальник дослідження самоствавлення С.Р. Панталеєва, модифіковану нами методику С.І. Єріної «Діагностика рольового конфлікту в діяльності керівника», шкалу самооцінки ситуативної та особистісної тривожності Ч. Спілбергера – Ю. Ханіна, «Рівень співвідношення «цінності» і «доступності» в різних життєвих сферах» О.Б. Фанталової, діагностики особистості на мотивацію до уникнення невдач Т. Елерса, діагностики особистості на мотивацію до досягнення успіху Т. Елерса, модифікований нами «Метод фактичного і бажаного розподілу часу» С.Я. Рубінштейн, діагностики негативної комунікативної установки В.В. Бойка, вимірювання особистісної гнучкості-ригідності, наведену Д.Я. Райгородським.

Статистичний аналіз здійснювався за допомогою програми Excel та комп'ютерного пакету SPSS-20.

Експериментальна база дослідження. Дослідницько-експериментальна робота виконувалась на базі шкіл міста Києва (№ 139, № 148, № 152, № 158, № 202, № 212, № 218), міста Звенигородки Черкаської області (№ 1, № 3, № 5, школи-інтернату, школи імені Т.Г. Шевченка), загальноосвітньої школи I-III ступенів № 1 смт. Калинівки Васильківського району Київської області, а також із педагогами, які проходили курсову перепідготовку при Київському університеті імені Бориса Грінченка. На всіх етапах дослідження у констатувальному експерименті взяло участь 362 вчителів, віком від 19 до 70 років, із педагогічним стажем від 0,5 до 45 років. У формуальному експерименті взяли участь 60 осіб. Дослідження проводилось у три етапи (пошуковий, дослідницько-експериментальний, узагальнюючий) упродовж 2011-2015 рр.

Наукова новизна та теоретичне значення дисертаційного дослідження полягають у тому, що:

- *вперше* визначено поняття *внутрішньоособистісного конфлікту в професійній діяльності вчителя як системного явища, яке базується на зіткненні різних особистісних утворень у результаті загострення соціально-психологічних та внутрішньоособистісних протиріч учителя, набуло для нього особистісного смислу і виникає в умовах професійної діяльності*; проведено системне вивчення психологічних особливостей внутрішньоособистісних конфліктів у професійній діяльності вчителя: виявлено специфіку їх усвідомлення, обґрунтовано *сфери* (когнітивна, емоційна, мотиваційна, поведінка), *критерії* прояву зазначених конфліктів (усвідомленість конфлікту та розвинутість смисложиттєвих орієнтацій; адекватність самооцінки, амбівалентне самоставлення; боротьба мотивів та можливість здійснювати вибір; ступінь ригідності та толерантності у взаємодіях), виявлено *рівні розвитку* внутрішньоособистісних конфліктів учителів (*високий, середній, низький*), досліджено особливості згаданих конфліктів у зв'язку зі стажем педагогічної діяльності; обґрунтовано модель та розроблено, апробовано й доведено ефективність програми активізації конструктивного потенціалу внутрішньоособистісних конфліктів у професійній діяльності вчителя;
- *розширено та поглиблено* проблему внутрішньоособистісних конфліктів у професійній діяльності сучасних педагогів;
- *набули подальшого розвитку* знання про внутрішньоособистісний конфлікт як системний феномен та шляхи активізації конструктивного потенціалу таких конфліктів у вчителів.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що пакет психодіагностичних методик і авторська експериментальна програма активізації конструктивного потенціалу внутрішньоособистісних конфліктів у професійній діяльності вчителя можуть використовуватись шкільними психологами для побудови програм профілактики та психокорекції негативних наслідків внутрішньоособистісних конфліктів учителів, у практиці індивідуальної консультативної роботи з педагогами; як засіб самодіагностики, самопомоги та самопізнання; директорами, адміністрацією шкіл при підготовці заходів, спрямованих на підтримку психічного здоров'я педагогів.

Теоретичні положення, висвітлені в дисертаційному дослідженні, можуть бути використані викладачами вищих навчальних закладів під час підготовки вчителів та психологів при викладанні курсів «Вікова психологія», «Психологія особистості», «Педагогічна психологія», «Конфліктологія», «Психологія конфлікту», «Психотерапія», «Основи психокорекції», в організації тренінгів особистісного та професійного зростання.

Особистий внесок автора. У спільній із Л.П. Матяш-Заяц публікації «Особливості структури внутрішньоособистісного конфлікту у професійній діяльності вчителя» використано результати теоретичного дослідження автора, внесок автора становить 75%, зокрема представлено авторську структуру внутрішньоособистісних конфліктів вчителя та розкрито зміст її компонентів.

Надійність та достовірність отриманих даних забезпечувалися теоретичним аналізом досліджуваної проблеми; застосуванням системи методів та прийомів, адекватних об'єкту, предмету, меті та завданням дослідження, проведенням дослідно-експериментальної роботи з дотриманням вимог надійності та валідності; репрезентативністю вибірки та використанням методів математичної статистики для обробки отриманих даних.

Апробація та впровадження результатів дослідження. Матеріали дослідження доповідались та отримали схвалення на П'ятій Міжнародній науково-практичній конференції «Актуальні проблеми психології особистості та міжособистісних взаємин» (Кам'янець-Подільський, 2013); Шостій Міжнародній науково-практичній конференції «Соціалізація і ресоціалізація особистості в умовах сучасного суспільства» (Київ, 2014); П'ятому всеукраїнському науковому семінарі «Методологічні проблеми психології особистості» (Івано-Франківськ, 2013); науково-практичній конференції «Особистість в кризових життєвих обставинах: історія та сучасність» (Київ, 2015), на звітних науково-практичних конференціях викладачів та аспірантів Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова (Київ, 2012-2015 роки), засіданнях кафедри психології факультету філософської освіти і науки Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова (2012-2015 роки).

Результати дисертаційного дослідження *впроваджено* у практику діяльності психологічної служби спеціалізованої школи № 202 з поглибленим вивченням природничо-математичних наук Деснянського району м. Києва (довідка № 454 від 04.11.2015 р.), спеціалізованої школи № 152 з поглибленим вивченням англійської мови Деснянського району м. Києва (довідка № 329 від 22.10.2015 р.), школи I-III ступенів № 212 м. Києва (довідка № 336 від 12.11.2015 р.), у навчальний процес Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова (довідка № 07-10/2805 від 01.12.2015 р.).

Публікації. Основні теоретичні положення та результати експериментального дослідження відображено у 13 одноосібних публікаціях, з яких 5 – статті у вітчизняних фахових виданнях, 2 - у зарубіжних фахових виданнях, 6 - матеріали конференцій.

Структура роботи. Дисертація складається із вступу, трьох розділів, висновків до розділів, висновків, списку використаних джерел, що налічує

248 найменувань (з них 10 іноземною мовою), додатків. Основний зміст роботи викладено на 188 сторінках, загальний обсяг становить 250 сторінок. У роботі міститься 27 таблиць та 19 рисунків на 28 сторінках.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЙНОЇ РОБОТИ

У **вступі** обґрунтовано вибір наукової теми та її актуальність, сформульовано об'єкт, предмет, основну мету, гіпотезу та завдання дослідження, розкрито теоретико-методологічні основи; викладено наукову новизну, теоретичне і практичне значення роботи, наведено дані про апробацію та впровадження результатів дослідження, надано інформацію про структуру й обсяг дисертаційної роботи.

У першому розділі роботи **“Проблема внутрішньоособистісних конфліктів у психологічній науці”** висвітлено головні підходи до розуміння феномену “внутрішньоособистісний конфлікт” у сучасних зарубіжних та вітчизняних психологічних дослідженнях, розкрито сутність такого конфлікту як системного явища та його специфіку у професійній діяльності вчителя.

Проаналізовано напрями дослідження внутрішньоособистісних конфліктів у зарубіжній психології: психоаналітичний; теорію групової динаміки, гештальтпсихологічний, когнітивний, екзистенційний. У психоаналізі та психоаналітичних концепціях внутрішній конфлікт розглядається як зумовлений природою психіки, її структурою, взаємозв'язком внутрішнього світу людини і зовнішнього середовища (З. Фрейд, А. Адлер, К. Хорні, Е. Еріксон). У теорії групової динаміки внутрішньоособистісний конфлікт пов'язують із різною валентністю об'єктів, розміщених у психологічному полі людини, необхідністю розрядки напруження через спрямування мотиваційних векторів на об'єкт або засоби досягнення мети/ заміну мети (К. Левін, Д. Креч, Р. Кратчфілд, Н. Лівсон). У роботах гештальтпсихологічного напрямку внутрішній конфлікт вивчають як порушення цілісності структури «Я», у зв'язку з неадекватним задоволенням потреб людини (Ф. Перлз). Когнітивний напрям акцентує увагу на активізації у внутрішньому конфлікті когнітивних структур, виникненні ситуацій невідповідності, розузгодженості, дисонансу (Л. Фестінгер), у яких виявляються переживання тривоги, провини, загрози (А. Елліс). У межах гуманістичного напрямку внутрішньоособистісний конфлікт розглядають як прояв неконгруентної Я-концепції індивіда (К. Роджерс) та його низької здатності інтегрувати власний досвід (А. Маслоу). Змістове наповнення означеного конфлікту в межах екзистенційного напрямку охоплює перерозподіл внутрішніх напружень (Р.Мей), недостатню насиченість смыслом життя людини (В. Франкл).

Узагальнення радянських та українських джерел дало змогу виділити основні напрями досліджень внутрішньоособистісних конфліктів: структурно-особистісний напрям, що вивчає такий конфлікт: у контексті окремих сфер особистості - емоційної (О.Р. Лурія, Л.І. Божович); сфери потреб та мотивації (А.А. Файзуллаєв), когнітивної (Б.С. Братусь); на рівні цілісної особистості, її самосвідомості (Д.В. Грешньов, О.М. Леонтьєв, В.В. Столін, О.Б. Фанталова); соціально-психологічний напрям, який акцентує увагу на рольовому конфлікті, на суперечностях між внутрішніми і

зовнішніми чинниками функціонування особистості (П.П. Горностаї, О.А. Донченко, Т.М. Титаренко, Н.В. Кулагіна); клінічний напрям, де предметом аналізу є конфлікти у структурі захворювання та як основа виникнення невротичних реакцій (В.М. Мясіщев, О.І. Захаров, Ю.А. Александровський); конструктивний напрям (Ф.Є. Василюк, П.А. Сергоманов, Б.І. Хасан), що з'ясовує механізми переходу протиріччя в конструктивний конфлікт, виходу на якісно новий рівень розвитку протиріччя.

Аналіз літературних джерел показав відсутність єдиного розуміння феномену внутрішньоособистісного конфлікту як у зарубіжній, так і у вітчизняній психології. Згадані конфлікти розглядаються як системне явище у зв'язку з розгортанням внутрішньоособистісних протиріч. Одним із етапів розвитку такого протиріччя є внутрішній конфлікт, який дослідники розуміють як загострення протиріч, спосіб їх виявлення та розв'язання (Л.М. Мітіна, О.А. Донченко, Т.М. Титаренко).

Всебічне дослідження внутрішньоособистісного конфлікту як системного явища зарубіжними та вітчизняними науковцями розкриває теоретичне наповнення феномену: умови його виникнення (зовнішні та внутрішні) (Б.Г. Ананьєв, В.М. Мясіщев, К. Хорні), функції (конструктивні і деструктивні; сигнальна, стимулююча, стримуюча, конструктивно-психотехнічна) (О.А. Донченко, Л.Б. Кузнецова, Т.М. Титаренко, Б.І. Хасан), чинники (зовнішні та внутрішні) (К.О. Абульханова-Славська, Л.І. Божович, С.Б. Кузікова, В.М. Мясіщев, В.В. Столін та інші), види (конфлікт втрати сенсу, рольовий, завищених вимог до себе, конфлікт «двох провідних мотивів»; розщеплення самосвідомості, втрата власного Я, невинуватого «Я» тощо) (А.Я. Анцупов, Д.В. Грешньов, В.В. Столін, А.І. Шипілов), особливості динаміки (Д.В. Грешньов, О.І. Захаров).

У моделі вивчення аналізованого конфлікту психологи визначають когнітивно-емоційний та когнітивно-мотиваційний компоненти (Л.Г. Боброва, Т.Ю. Гущина); розкривають його прояви на когнітивному, емоційному, поведінковому рівнях (В.В. Шпунтова), характеристики когнітивної, емоційної, поведінкової та соматичної сфер (Т.М. Маланьїна). Для дослідження особливостей внутрішньоособистісних конфліктів учителів нами обрано їх вивчення в когнітивній, емоційній, мотиваційній сферах та в поведінці педагога, оскільки конфлікт виявляється на рівні цілісної самосвідомості особистості.

Аналіз наукових досліджень дав змогу виявити особливості професійної діяльності вчителя: її напруженість (Л.І. Березовська, А.В. Осницький, М.М. Рибакіна та інші), стресонасиченість (І.Ю. Остопілець, О.О. Прохоров, В.М. Чернобровкін та інші), специфіку предмета, засобів, цілей і результатів діяльності педагога (Є.О. Климов, І.Ю. Кузнецов), наявність протиріч, що створюють умови для виникнення внутрішньоособистісних конфліктів учителів. Дослідники звертають увагу на виникнення міжособистісних конфліктів в учителів (М.М. Рибакіна, І.І. Садова); їх попередження і вирішення педагогами (М.І. Найдьонов, О.І. Кокконен, О.М. Поєнко, О.М. Лукашенок та інші). З'ясовуються окремі аспекти проблеми внутрішньоособистісних конфліктів учителів, зокрема їх прояви: у конфліктогенних педагогів (Ю.П. Черненький), у контексті виникнення професійних деформацій (Т.Є. Гура); характеристики внутрішніх конфліктів учителів у зв'язку із професійним вигоранням

(Л.І. Березовська), у контексті прийняття педагогічних рішень (В.М. Чернобровкін); специфіка рольового конфлікту педагогів (К.Є. Корнеєва). Виявляються також особливості конфліктності вчителів (Є.В. Юрківський, І.І. Садова); механізми психологічного захисту при внутрішньоособистісних конфліктах у педагогів (Т.С. Яценко). Водночас системних досліджень психологічних особливостей внутрішньоособистісних конфліктів, зокрема їх проявів залежно від педагогічного стажу вчителів, нами не виявлено.

На підставі узагальнення теоретичних даних ми розглядаємо внутрішньоособистісний конфлікт у професійній діяльності вчителя як *системне явище, яке базується на зіткненні різних особистісних утворень у результаті загострення соціально-психологічних та внутрішньоособистісних протиріч вчителя, набуло для нього особистісного смислу і виникає в умовах професійної діяльності*. Наведені теоретичні положення покладено в основу емпіричного дослідження психологічних особливостей внутрішньоособистісних конфліктів у професійній діяльності вчителя.

Другий розділ **«Емпіричне дослідження психологічних особливостей внутрішньоособистісних конфліктів у професійній діяльності вчителя»** присвячений методичному обґрунтуванню та аналізу й інтерпретації емпіричних даних дослідження психологічних особливостей внутрішньоособистісних конфліктів у професійній діяльності вчителя: їх показників, рівнів розвитку та специфіки таких конфліктів у зв'язку зі стажем педагогічної діяльності.

Завдання констатувального експерименту включали: 1) дослідження психологічних особливостей сфер прояву внутрішньоособистісних конфліктів; 2) визначення показників, рівнів розвитку та залежності внутрішньоособистісних конфліктів учителів від стажу педагогічної діяльності.

Зі 192 осіб було сформовано групи для виявлення особливостей зазначених конфліктів у зв'язку зі стажем (вчителів із педстажем до 5 років – 37 осіб, із педстажем 5-15 років – 52 особи, зі стажем 15-25 років – 41 педагог та зі стажем понад 25 років – 62 особи).

Аналіз кількісних і якісних проявів внутрішньоособистісних конфліктів у *когнітивній* сфері вчителів (за даними авторської анкети «Усвідомлення вчителями особливостей внутрішньоособистісних конфліктів» і тесту смисложиттєвих орієнтацій Д.О. Леонтьєва) засвідчив, що майже половина педагогів усвідомлюють наявність у себе внутрішніх конфліктів, які виявляються через негативні внутрішні переживання. У решти вчителів припускаємо дію механізмів психічного захисту, що блокує таке усвідомлення. Найчастіше внутрішні конфлікти у професійній діяльності вчителів виникають, на їх думку, при взаємодії з учнями (19,2%), з батьками учнів (7,6%), стосуються організаційно-методичного аспекту діяльності (7%). Домінуючими способами подолання внутрішнього напруження, яке розглядаємо як показник конфлікту, в учителів є: пошук соціальної підтримки (57,9%), переключення уваги (43%), опора на власні ресурси (31,8%), розв'язання проблеми (12,3%). Респонденти мали змогу обрати кілька варіантів відповідей, тому сумарна кількість перевищує 100%. У майже однієї п'ятої частини вчителів виявлено недостатньо розвинуту систему смисложиттєвих орієнтацій, зокрема у

13,5% – схильність жити сьогоднішнім або вчорашнім днем, відсутність цілей у майбутньому; у 14,1% вчителів - невдоволеність своїм нинішнім життям, а у 15,1% - результативністю життя; у 17,2% - знижену віру у свою здатність контролювати події власного життя. Не схильні осмислювати своє життя 14,6% вчителів.

Для виявлення показників внутрішньоособистісних конфліктів у *емоційній* сфері було використано методика дослідження самооцінки С.А. Будассі, багатовимірний опитувальник дослідження самоставлення С.Р. Панталеєва, модифіковану нами методика С.І. Єріної «Діагностика рольового конфлікту в діяльності керівника», шкалу самооцінки ситуативної та особистісної тривожності Ч. Спілбергера – Ю. Ханіна. Узагальнення кількісних і якісних даних за цими методиками вказує на вираженість у педагогів негативних переживань, внутрішнього дискомфорту, напруженості, відчуття тривоги, провини. Такі прояви конфліктів пов'язані з неадекватною самооцінкою (42,2% вчителів), негативним самоставленням: високою внутрішньою конфліктністю (14,1%) та самозвинуваченням (14,6% вчителів), що виявляються як постійні сумніви, незгода з собою, тривожно-депресивні стани та схильність звинувачувати себе. Окрім того, проявами внутрішньоособистісних конфліктів у емоційній сфері педагогів є рольовий конфлікт, пов'язаний з виконанням ними професійної ролі (18,2% - високий, 72,4% - середній рівень), високі рівні реактивної та особистісної тривожності (43,8% та 57,8% відповідно).

Внутрішньоособистісні конфлікти у вчителів представлені також проявами у *мотиваційній* сфері, що досліджувались за методиками «Рівень співвідношення «цінності» і «доступності» в різних життєвих сферах» О.Б. Фанталової, діагностики особистості на мотивацію до уникнення невдач Т. Елерса, діагностики особистості на мотивацію до досягнення успіху Т. Елерса. Виявлено, зокрема, дезінтеграцію мотиваційно-особистісної сфери вчителів (20,8%), їх незадоволення поточною життєвою ситуацією, невміння реалізувати провідні цінності. Понад третина вчителів (37%) має нестійку рівновагу в мотиваційно-особистісній сфері, що виявляється як відчуття часткової доступності значущих цінностей. Зафіксовано, що у педагогів внутрішні конфлікти найчастіше стосуються таких життєвих сфер, як «здоров'я» (47,9%), «щасливе сімейне життя» (33,9%), «матеріально забезпечене життя» і «любов» (27,1% та 26% відповідно). Це асоціюється з їх психоемоційним та рольовим перевантаженням, відчуттям неадекватності оплати праці докладеним зусиллям.

Для більшості вчителів (67,8%) характерний високий рівень мотивації до уникнення невдач. Такі педагоги схильні уникати складних ситуацій, життєвих виборів, бажають забезпечити своє перебування в комфортній зоні, схильні до невисокого або дуже високого ризику. У 5,2% вчителів виявлено низький рівень мотивації до успіху, що вказує на наявність у них певних внутрішніх перешкод при досягненні бажаного, знижену наполегливість і цілеспрямованість.

Внутрішньоособистісні конфлікти виявляються також у *поведінці* вчителя, що зафіксовано за допомогою модифікованого нами «Методу фактичного і бажаного розподілу часу» С.Я. Рубінштейн, методик діагностики негативної комунікативної установки В.В. Бойка, вимірювання особистісної гнучкості-ригідності. Встановлено, що досліджувані найчастіше мають нестачу часу у сферах збереження здоров'я (80,7%), осягнення краси природи і мистецтва (80,2%) та спілкування (79,7%). Це свідчить

про невідповідність діяльності цих педагогів їх спрямованості, що викликає у них внутрішнє напруження, зниження адаптаційних можливостей. Респонденти відзначають прагнення зменшити витрати часу на професійну діяльність (21,9%), що, ймовірно, пов'язано із перевтомою, внутрішньою напруженістю. Внутрішня конфліктність, психологічний дискомфорт, труднощі у взаємодії з іншими у вчителів також виникають у разі прояву негативної комунікативної установки, зокрема завуальованої та відкритої жорстокості (35,4% та 27,6% відповідно). Такі респонденти схильні виявляти негативне ставлення до партнерів у завуальованій формі, а також не здатні приховувати та пом'якшувати власні негативні оцінки на адресу оточуючих.

Зафіксовано, що 26,6% вчителів виявляють знижену терпимість у взаємодії, 24,5% схильні використовувати себе як еталон при оцінці інших людей, 21,9% прагнуть переробити, перевиховати партнера. У 22,9% вчителів має місце високий рівень ригідності, що означає недостатньо розвинуту здатність гнучко змінювати поведінку, способи діяльності. Узагальнення показників аналізованих конфліктів педагогів представлено в таблиці 1.

Таблиця 1

Кількісні показники проявів внутрішньоособистісних конфліктів у вчителів залежно від стажу педагогічної діяльності (у %)

n=192

Сфера конфлікту		Група вчителів			
		До 5 р. (1 гр.)	5-15 р. (2 гр.)	15-25 р. (3 гр.)	Понад 25 р. (4 гр.)
Когнітивна сфера	Низ.	8,1	15,4	21,9	19,3
	Сер.	64,9	71,1	56,1	71,0
	Вис.	27,0	13,5	21,9	9,7
Емоційна сфера	Низ.	16,2	11,5	14,6	19,3
	Сер.	59,5	53,8	48,8	38,7
	Вис.	24,3	34,6	36,6	41,9
Мотиваційна сфера	Низ.	24,3	23,1	36,6	37,1
	Сер.	35,1	46,2	39,0	22,6
	Вис.	40,6	30,7	24,4	40,3
Поведінка	Низ.	29,7	21,2	24,4	25,9
	Сер.	48,6	63,4	58,5	54,8
	Вис.	21,6	15,4	17,1	19,3

Було проведено порівняння даних за показниками внутрішніх конфліктів у групах вчителів залежно від стажу педагогічної діяльності. З цією метою використано ϕ – кутове перетворення Фішера (цифри після ϕ позначають номери груп), що дає підстави для наступних узагальнень: у вчителів із педагогічним стажем до 5 років (1 група) виявлено недостатньо сформовані цілі в житті ($\phi_{1-2}=1,864$, $p \leq 0,05$; $\phi_{1-4}=3,423$, $p \leq 0,01$) та знижену його осмисленість ($\phi_{1-2}=3,08$, $\phi_{1-4}=3,346$, $p \leq 0,01$); прояви загальної негативної комунікативної установки ($\phi_{1-2}=2,492$, $p \leq 0,01$), завуальованої ($\phi_{1-2}=1,655$, $p \leq 0,05$) та відкритої жорстокості ($\phi_{1-3}=2,249$, $p \leq 0,01$), неприйняття індивідуальності людини ($\phi_{1-2}=2,469$, $p \leq 0,01$), прагнення підігнати партнера під себе ($\phi_{1-4}=2,773$, $p \leq 0,01$). У досліджуваних із педстажем 5-15 років

(2 група) прояви внутрішньоособистісних конфліктів представлені завищеною самооцінкою ($\varphi_{2-1}=2,285$, $p \leq 0,05$), високим розузгодженням у мотиваційно-особистісній сфері. Для педагогів зі стажем 15-25 років (3 група) характерні знижені результативність та осмисленість життя ($\varphi_{3-4}=1,964$ та $\varphi_{3-4}=1,982$, $p \leq 0,05$), високий рольовий конфлікт ($\varphi_{3-4}=2,202$, $p \leq 0,05$), висока реактивна тривожність. У вчителів зі стажем понад 25 років (4 група) як особливості внутрішніх конфліктів виявлено високий рівень реактивної та особистісної тривожності, завищену самооцінку ($\varphi_{4-1}=2,943$, $p \leq 0,01$); високу мотивацію до уникнення невдач ($\varphi_{4-2}=1,659$, $p \leq 0,05$).

На основі узагальнення виявлених показників визначено рівні розвитку згаданих конфліктів у вчителів: високий (23%), середній (48,4%) та низький (28,6%).

Низький рівень розвитку внутрішньоособистісного конфлікту у вчителів представлений такими показниками, як: високий рівень його усвідомлення за помірного внутрішнього дискомфорту, розвинута система смисложиттєвих орієнтацій, адекватна самооцінка, низька внутрішня конфліктність, відсутність схильності звинувачувати себе, низький рольовий конфлікт, низька тривожність, задоволеність життям і самореалізацією, виражена мотивація до успіху, переважно задоволеність наповненням часу. Для педагогів із *середнім* рівнем розвитку внутрішньоособистісного конфлікту характерні: періодичне усвідомлення означених конфліктів, наявність окремих життєвих цілей, часткове задоволення результатами життя, самооцінка з тенденцією до адекватної, періодичні почуття провини, переживання рольового конфлікту, відчуття тривоги, часткової доступності значущих цінностей, диференційовані прояви мотивації до уникнення невдач.

Для вчителів із *високим* рівнем розвитку внутрішнього конфлікту характерними є: недостатнє його усвідомлення за високого внутрішнього дискомфорту, нерозвиненість смисложиттєвих орієнтацій, неадекватна самооцінка, висока внутрішня конфліктність та схильність до самозвинувачення, високий рівень рольового конфлікту і особистісної тривожності, недостатня доступність значущих цінностей, схильність до надто високого/низького ризику, знижена терпимість, висока ригідність поведінки.

Результати констатувального експерименту засвідчують наявність комплексу проявів внутрішньоособистісних конфліктів у педагогів упродовж усього періоду професійної діяльності та їх більшу вираженість у вчителів зі стажем до 5 років та з 15 до 25 років, що зумовлює необхідність цілеспрямованого профілактичного та психокорекційного впливу на особистість учителя з урахуванням виявлених особливостей.

У третьому розділі **“Активізація конструктивного потенціалу внутрішньоособистісних конфліктів у професійній діяльності вчителя”** здійснено теоретичне обґрунтування формульованого експерименту, представлено модель, змістові і процесуальні аспекти авторської програми активізації конструктивного потенціалу внутрішньоособистісних конфліктів у професійній діяльності вчителя та результати впровадження цієї програми, а також надано практичні рекомендації вчителям із внутрішніми конфліктами та психологам.

В основу побудови формульованого експерименту було покладено суб’єктний підхід (К.О. Абульханова-Славська, С.Л. Рубінштейн), згідно з положеннями якого суб’єкт здатний до саморегуляції і самоорганізації. Тому вчитель розглядається як вільна, свідома і відповідальна особистість, автор своєї активності, здатний осмислено сприймати власні внутрішньоособистісні конфлікти, здійснювати при цьому усвідомлений вибір, втілювати свій вибір у конкретних діях та діяльності

загалом, брати на себе відповідальність за його наслідки. Теоретичним підґрунтям формувального експерименту стали положення: про конструктивний шлях подолання внутрішньоособистісних конфліктів, що реалізується у діяльності (навчанні, самовихованні) (Л.М. Мітіна); про необхідність поєднання впливу на свідому та несвідому сферу індивіда (Л.А. Петровська, Т.С. Яценко), про ефективність використання методів активного соціально-психологічного навчання (І.В. Вачков, Т.С. Яценко) та когнітивно-поведінкового підходу для корекції негативних емоційних станів (А. Елліс). Враховуючи виокремлені положення, методи та засоби, нами розроблено модель активізації конструктивного потенціалу внутрішньоособистісних конфліктів учителів (рис. 1).

Програма роботи, спрямована на активізацію конструктивного потенціалу внутрішньоособистісних конфліктів учителів, включала групові форми роботи, тренінг для вчителів, індивідуальне консультування педагогів. Тренінг для вчителів, що мають внутрішні конфлікти, розрахований на 28 годин (14 занять по 2 год), реалізується як спрямований вплив на особистість педагога (когнітивну, емоційну, мотиваційну сферу та поведінку). Заняття проводились на добровільній основі.

Блок, орієнтований на когнітивну сферу, спрямований на усвідомлення вчителями характеристик смисложиттєвих орієнтацій, підвищення їх самоприйняття, рефлексію труднощів у взаємодії. Вплив на емоційну сферу педагога спрямований на нормалізацію самооцінки, самоставлення вчителів, розширення форм емоційного реагування, зниження проявів рольового конфлікту, подолання стану емоційної напруженості. В ході реалізації програми увага зосереджується також на виявленні та зниженні стану розузгодження в мотиваційно-особистісній сфері вчителів, формуванні їх упевненості в собі та підвищенні у них мотивації досягнення успіху. Блок, орієнтований на поведінку, спрямований на формування у педагогів комунікативної толерантності, умінь ефективного розподілу часу, підвищення гнучкості їхньої поведінки.

Розроблена програма була апробована в спеціалізованій школі № 202 та школі № 212 I-III ступенів м. Києва у 2014 н.р. З метою з'ясування ефективності даної програми з учителів – учасників констатувального експерименту було сформовано експериментальну (дві підгрупи по 15 осіб) та контрольну групи (30 осіб). Відбір учасників здійснювався на основі результатів констатувального дослідження за критерієм наявності високого або середнього рівня розвитку внутрішньоособистісних конфліктів.

Мета програми активізації конструктивного потенціалу внутрішньо-особистісних конфліктів у професійній діяльності вчителя «Діалог із собою і світом» полягала у зниженні проявів та конструктивному подоланні таких конфліктів, розширенні самосвідомості та підвищенні адаптаційних можливостей учителів. Під час роботи нами реалізовано такі завдання: активізація процесу самопізнання вчителя; розвиток його самосвідомості та «творчого Я»; усвідомлення особливостей самооцінки, емоційного реагування, профілактика і подолання стану емоційної напруженості; зниження розузгодження між «цінним» - «доступним» в основних життєвих сферах; підвищення комунікативної компетентності; формування навичок ефективного розподілу часу. В основу положень програми покладено принципи: суперечливості індивіда, соціальної групи і суспільства; особистості як суб'єкта власного життєвого шляху; взаємопереходів між конфліктами різних типів.

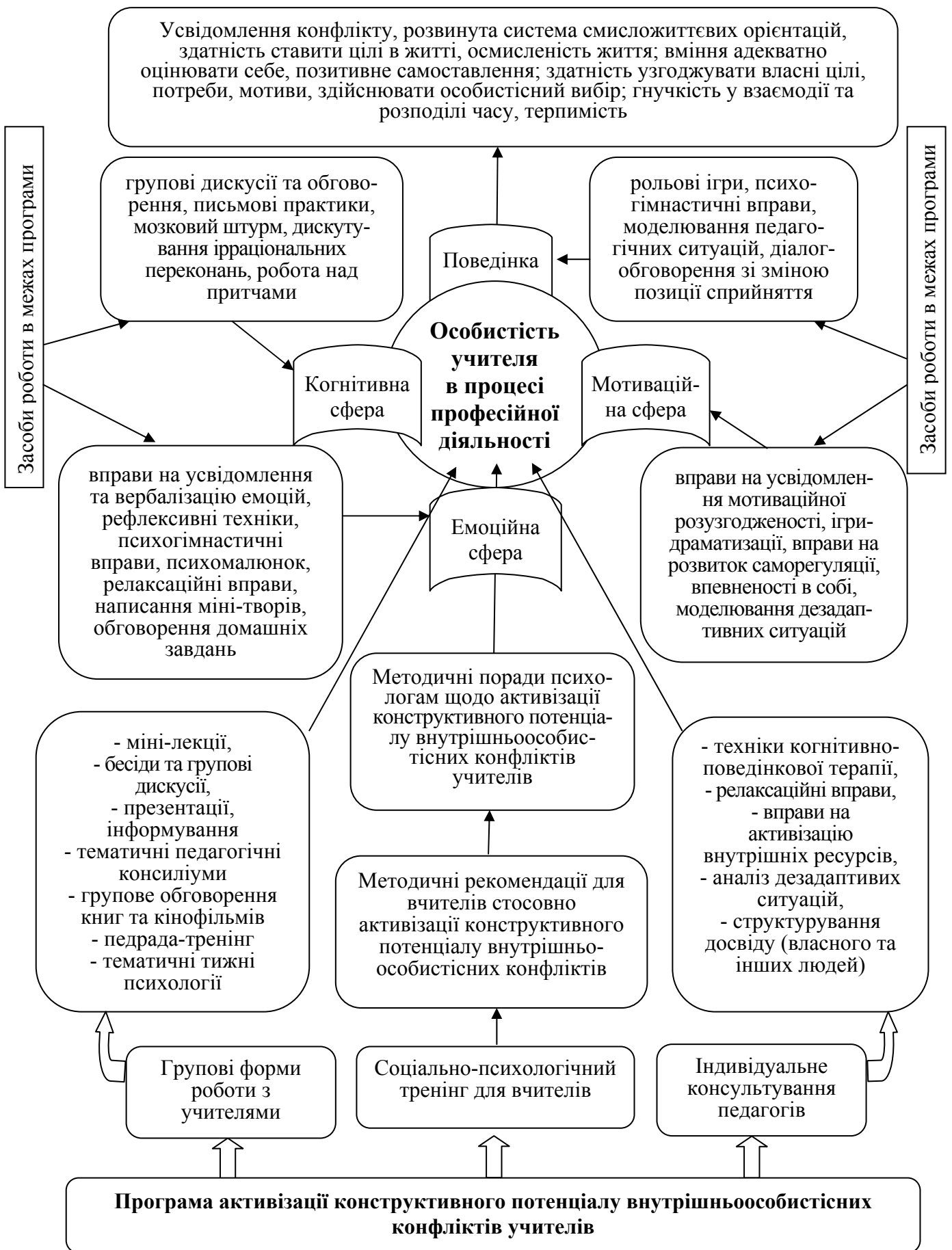

Рис. 1. Модель активізації конструктивного потенціалу внутрішньоособистісних конфліктів у професійній діяльності вчителя

Програма вибудовувалася з використанням методів психогімнастики, групових дискусій, рольових ігор, психомалюнку, релаксаційних вправ, моделювання ситуацій. Індивідуальне консультування проводилося відповідно до запитів учителів, які переважно стосувались проявів рольового конфлікту, невідповідності між бажаним і доступним, переживання труднощів у відносинах.

Розроблена програма виявилась ефективною, оскільки після її апробації у вчителів експериментальної групи зафіксовано позитивні зміни (якісні і кількісні) щодо зниження проявів внутрішньоособистісних конфліктів: зниження реактивної та особистісної тривожності ($T_{емп}=13$; $T_{емп}=35$, $p \leq 0,01$), рівня рольового конфлікту ($T_{емп}=33,5$, $p \leq 0,01$), проявів внутрішньої конфліктності та самозвинувачення ($T_{емп}=16$, $T_{емп}=17$ відповідно, $p \leq 0,01$), високої мотивації до уникнення невдач ($T_{емп}=10$, $p \leq 0,01$). У педагогів змінилося ставлення до наповнення часу (зменшилось розузгодження у сферах «збереження здоров'я» ($T_{емп}=10$, $p \leq 0,01$), «осягнення краси» ($T_{емп}=10$, $p \leq 0,01$), підвищилась здатність ставити власні цілі в житті ($T_{емп}=45$, $p \leq 0,01$), осмислювати життя ($T_{емп}=6$, $p \leq 0,01$). Після проведення формульовального експерименту зменшився показник високого рівня розвитку згаданих конфліктів учителів, збільшився показник середнього рівня (табл. 2). У педагогів контрольної групи на етапі контрольного зрізу не відбулося значних змін щодо рівнів розвитку означених конфліктів.

Таблиця 2

Кількісні показники рівнів розвитку внутрішньоособистісних конфліктів учителів до і після формульовального експерименту (у %)

Рівень конфлікту	Експериментальна група (n=30)						Контрольна група (n=30)					
	До експ.		Після експ.		Різниця		До експ.		Після експ.		Різниця	
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
низький	-	-	2	6,7	2	6,7	-	-	-	-	-	-
середній	17	56,7	21	70	4	13,3	18	60	17	56,7	1	3,3
високий	13	43,3	7	23,3	6	20	12	40	13	43,3	1	3,3

Результати апробації авторської програми засвідчують розвиток внутрішніх ресурсів учителів, зниження проявів внутрішньоособистісних конфліктів, розширення їхніх уявлень про себе, власний образ-Я, системи смисложиттєвих орієнтацій, підвищення здатності до профілактики і подолання стану емоційної напруженості, зниження розузгодження у мотиваційно-особистісній сфері, підвищення комунікативної компетентності тощо, що доводить ефективність та доцільність впровадження цієї програми в практику психологічних служб шкіл. Запропоновано рекомендації для вчителів та психологів з метою профілактики та конструктивного подолання внутрішньоособистісних конфліктів.

Узагальнення результатів дисертаційного дослідження дало змогу сформулювати загальні висновки.

ВИСНОВКИ

У дисертації наведено теоретичне узагальнення та емпіричне вивчення проблеми внутрішньоособистісних конфліктів у професійній діяльності вчителя, що виявляється у визначенні теоретичних підходів до проблеми, вивченні особливостей зазначених конфліктів у вчителів, їхніх показників та рівнів розвитку; специфіки

таких конфліктів, пов'язаної зі стажем педагогічної діяльності, створенні моделі та обґрунтуванні, розробці й апробації програми активізації конструктивного потенціалу внутрішньоособистісних конфліктів учителів, виробленні практичних рекомендацій для педагогів та психологів щодо роботи з такими конфліктами.

1. Соціально-політична нестабільність в Україні, зміни в системі суспільних та індивідуальних цінностей зумовлюють напруженість – як у суспільстві в цілому, так і у відносинах суб'єктів навчально-виховного процесу, що виявляється у формі міжособистісних і внутрішньоособистісних конфліктів. Внутрішньоособистісні конфлікти зумовлюються природою психіки, пов'язані зі сферою потреб і мотивації людини, порушенням цілісності структури Я, когнітивним дисонансом. Вони розглядаються на рівні окремих сфер та цілісної самосвідомості особистості, у зв'язку з рольовим конфліктом, як основа виникнення невротичних реакцій, як передумова розвитку особистості та виникають у результаті взаємодії людини із соціальним оточенням, виконують конструктивні і деструктивні функції. За умови його подолання конфлікт сприяє інтеграції особистості, стимулює її до змін, розвитку. Особливості професійної діяльності вчителя (її напруженість, стресонасиченість, специфіка предмета, засобів, цілей і результатів діяльності педагога, наявність протиріч) створюють додаткові умови для виникнення внутрішньоособистісних конфліктів учителів. Внутрішньоособистісний конфлікт у професійній діяльності вчителя - це *системне явище, що базується на зіткненні різних особистісних утворень в результаті загострення соціально-психологічних та внутрішньоособистісних протиріч учителя, набуло для нього особистісного смислу та виникає в умовах професійної діяльності.*

2. Внутрішньоособистісні конфлікти у професійній діяльності вчителя проявляються на рівні цілісної самосвідомості особистості у когнітивній, емоційній, мотиваційній та поведінковій сферах. У *когнітивній* сфері вони виявляються в низькій здатності учителів усвідомлювати конфлікт, визначати власні цілі в житті, сприйнятті ними прожитого життя як недостатньо результативного, невірі у здатність контролювати події свого життя. В *емоційній* сфері внутрішньоособистісні конфлікти вчителів проявляються їх недостатніми вміннями адекватно оцінити себе, власні особливості, схильністю до самозвинувачення та конфліктних переживань, пов'язаних із виконанням професійної ролі, високим рівнем особистісної і реактивної тривожності. У *мотиваційній* сфері прояви згаданих конфліктів виявляються як невдоволення педагогів своїм життям, схильність до надто високого/низького ризику. У *поведінці* внутрішньоособистісні конфлікти вчителів зумовлюються нестачею часу, їхньою готовністю негативно сприймати партнерів по спілкуванню, зокрема відкритою і завуальованою жорстокістю, зниженою терпимістю до інших, високою ригідністю поведінки. Прояви внутрішньоособистісних конфліктів більше виражені в емоційній та мотиваційній сферах порівняно з проявами у когнітивній сфері та поведінці педагогів.

3. Критеріями прояву внутрішньоособистісних конфліктів учителів є усвідомленість конфлікту та розвинутість смисложиттєвих орієнтацій; адекватність самооцінки, амбівалентне самоствавлення; боротьба мотивів та можливість здійснювати вибір; ступінь ригідності та толерантності у взаємодіях. Внутрішньоособистісні конфлікти учителів характеризуються трьома рівнями

розвитку: низьким, середнім та високим, які виокремлено за критерієм вираженості показників конфлікту в означених сферах. *Низький* рівень розвитку внутрішньоособистісних конфліктів у педагогів представлений помірним внутрішнім дискомфортом, здатністю ставити цілі на майбутнє, осмислювати життя, адекватною самооцінкою, схильністю приймати себе, низьким рівнем рольового конфлікту, особистісної і реактивної тривожності, задоволеністю життям та розподілом часу, гнучкістю поведінки. *Середній* рівень розвитку таких конфліктів відзначається: періодичним їх усвідомленням, частковим задоволенням результатами життя, самооцінкою із тенденцією до адекватної, періодичними відчуттями провини, тривоги, сприйманням значущих цінностей як частково доступних, диференційованими проявами мотивації до уникнення невдач. *Високий* рівень розвитку аналізованих конфліктів має такі особливості: низька здатність учителя усвідомлювати власні внутрішні конфлікти та осмислювати життя за високого внутрішнього дискомфорту, неадекватна самооцінка, прояви у вчителя недовіри до себе, відчуття провини, тривоги, постійна схильність до самозвинувачення, високий рівень рольового конфлікту, особистісної та реактивної тривожності, незадоволеність своїм життям, домінування високої мотивації до уникнення невдач та негативної комунікативної установки, висока ригідність у поведінці та взаємодіях з людьми. Найбільш поширеними у вчителів є середній та низький рівні розвитку досліджуваних конфліктів, що зумовлює необхідність пошуку шляхів, методів та засобів їх профілактики і корекції.

4. Встановлено особливості внутрішньоособистісних конфліктів у вчителів із різним педагогічним стажем. Так, у педагогів, що мають стаж до 5 років, особливо виражені низька здатність визначати цілі на майбутнє, осмислювати життя, висока мотивація до уникнення невдач, негативна комунікативна установка, що зумовлює внутрішній дискомфорт, коливання у прийнятті рішень, боротьбу мотивів, зниження їхньої активності. У вчителів із педстажем 5-15 років особливості внутрішньоособистісних конфліктів визначаються завищеною самооцінкою, високим розузгодженням у мотиваційно-особистісній сфері, що викликає конфліктність взаємодії з іншими людьми, невдоволення власним життям, блокаду основних життєвих потреб. У досліджуваних зі стажем 15-25 років виявлено сприйняття прожитого життя як недостатньо результативного та низьку здатність його осмислювати, виражені негативні переживання рольового конфлікту, заперечення проблем, замкнутість, високу реактивну та особистісну тривожність. У вчителів зі стажем понад 25 років особливо виражені високий рівень реактивної і особистісної тривожності та висока мотивація до уникнення невдач, що зумовлює домінування захисних стратегій у їх поведінці та діяльності.

5. Авторська модель активізації конструктивного потенціалу внутрішньоособистісних конфліктів у професійній діяльності вчителя базується на положеннях про можливість роботи з внутрішніми конфліктами через нівелювання їх проявів, активізацію ресурсів особистості, положеннях суб'єктного підходу, спрямована на підвищення усвідомлення конфлікту, розвиток системи смисложиттєвих орієнтацій, здатності ставити цілі в житті, здійснювати особистісний вибір, вміння адекватно оцінювати себе, підвищення гнучкості у взаємодії та розподілі часу і передбачає вплив на особистість учителя зі згаданим конфліктом із використанням

групових форм роботи, активного соціально-психологічного навчання та індивідуального консультування.

6. Ефективність апробації авторської програми активізації конструктивного потенціалу внутрішньоособистісних конфліктів у професійній діяльності вчителя виявилась у зниженні рівня розвитку таких конфліктів у вчителів експериментальної групи. Зафіксовано зокрема зниження показників реактивної та особистісної тривожності, рольового конфлікту та розузгодження у мотиваційній сфері, ригідності, мотивації до уникнення невдач. У вчителів підвищується осмисленість життя, комунікативна толерантність, мотивація до успіху, здатність розподіляти час відповідно до власних пріоритетів - за рахунок розвитку їх самопізнання, аутокорекції, позитивного самоствавлення. Відповідні зміни виявляються у зниженні напруження, схильності до сумнівів, стереотипності поведінки вчителів, підвищенні їх здатності здійснювати вибір, усвідомлювати різні аспекти життя, гнучкості поведінки, наполегливості, здатності до самоорганізації, що вказує на їх особистісне та професійне зростання.

Розроблено психологічні рекомендації для вчителів та психологів, спрямовані на розширення і систематизацію уявлень педагогів про власну особистість, формування адекватної самооцінки, розвиток саморегуляції, на профілактику та подолання внутрішньоособистісних конфліктів у вчителів.

Проведене дослідження не вичерпує всіх аспектів даної проблеми. Перспективи подальшого пошуку полягають у з'ясуванні гендерних особливостей та характеристик різних типів внутрішньоособистісних конфліктів у вчителів, виявленні їх взаємозв'язку із ціннісними орієнтаціями, а також міжособистісними конфліктами педагогів, специфіки формування їхньої конфліктної компетентності.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Фахові вітчизняні видання:

1. Власенко І. А. Особливості усвідомлення внутрішньоособистісних протиріч у професійній діяльності вчителя / І. А. Власенко // Психологія особистості. - 2013.- № 1 (4) - С. 245–255.

2. Власенко І. А. Сми́сложиттєве самовизначення вчителів у контексті внутрішньоособистісних конфліктів / І.А. Власенко // Актуальні проблеми психології: Збірник наукових праць Інституту психології імені Г.С. Костюка: Психологія особистості. Психологічна допомога особистості. – К., 2014. – Т. 11. – Вип. 11. – Ч. 1. - С. 170–177.

3. Власенко І. А. Перспективи тренінгу активізації конструктивних функцій внутрішньоособистісних конфліктів учителів / І. А. Власенко // Гуманітарний вісник ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди» - Додаток 5 до вип. 31: Тематичний випуск «Проблеми емпіричних досліджень у психології». – К.: Гнозис, 2014. – С.26-32.

4. Власенко І. А. Розвиток системи смисложиттєвих орієнтацій вчителя у контексті подолання внутрішньоособистісних конфліктів / І. А. Власенко // Гуманітарний вісник ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний

університет імені Григорія Сковороди». - Додаток 1 до вип. 35: Тематичний випуск «Вища освіта України у контексті інтеграції до європейського освітнього простору». – К: Гнозис, 2014. – С. 76–85.

5. Власенко І. А. Специфіка внутрішньоособистісних конфліктів вчителів / І. А. Власенко // Особистість в кризових умовах: історія та сучасність: Збірник наукових праць Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України. – К., 2015. – С. 64-70.

Зарубіжні фахові видання:

6. Власенко І. А. Проблема внутрішньоособистісного конфлікту в контексті психологічних досліджень особистості / І. А. Власенко // Проблеми сучасної психології: Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України / За ред. Л.А. Онуфрієвої. – Вип. 21. – Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2013. – С. 46–56.

7. Власенко І. А. Психологические факторы внутриличностных конфликтов в профессиональной деятельности учителя / И. А. Власенко // Телавский государственный университет. Сборник научных трудов. – 2015. - № 1 (28). – Тбилиси, 2015. – С. 332–337.

Матеріали конференцій та інші видання:

8. Власенко І. А. Проблема внутрішньоособистісного конфлікту в психологічній літературі / І. А. Власенко // Єдність навчання і наукових досліджень – головний принцип університету: Збірник наукових праць звітно-наукової конференції викладачів університету за 2011 рік: 9-10 лютого 2012 р. Част. 1 / Укл. Г.І. Волинка, О.В. Уваркіна, О.П. Симоненко, О.П. Ємельянова. – К. : НПУ імені М.П. Драгоманова, 2012. – С. 67–68.

9. Власенко І. А. Внутрішньоособистісні конфлікти в контексті розвитку особистості вчителя / І. А. Власенко // VI Міжнародна науково-практична конференція «Соціалізація і ресоціалізація особистості в умовах сучасного суспільства», 7-9 листопада 2014 р. – К., 2014. - С. 237–239.

10. Власенко І. А. Проблема внутрішньоособистісних конфліктів у професійній діяльності вчителя / І. А. Власенко // Єдність навчання і наукових досліджень – головний принцип університету: Збірник наукових праць звітно-наукової конференції викладачів університету за 2012 рік, 9-10 лютого 2013 р. / Укл. Г.І. Волинка, О.В. Уваркіна, О.П. Симоненко, О.П. Ємельянова. – К. : НПУ імені М.П. Драгоманова, 2013. – С. 291–292.

11. Власенко І. А. Перспективи діалогу в процесі активізації конструктивних функцій внутрішньоособистісних конфліктів вчителів / І. А. Власенко // Психологія діалогу і світ людини: збірник наук. праць / За ред. Г.В. Дьяконова, Г.О. Горської. – Т.5. – Кіровоград : Фо-П Александрова М.В., 2015. – С. 149-159.

12. Власенко І. А. Особливості прояву внутрішньоособистісних конфліктів у вчителів / І. А. Власенко // Особистість в кризових життєвих обставинах: історія та сучасність / Матеріали науково-практичної конференції (м. Київ, 15 жовтня 2015 р.) – К. : ДП «Інформаційно-аналітичне агентство», 2015. – С. 11–12.

13. Власенко І. А. Теоретичні та методичні засади організації тренінгу активізації конструктивного потенціалу внутрішньоособистісних конфліктів учителів / І.А. Власенко // Єдність навчання і наукових досліджень – головний

принцип університету: Матеріали звітної науково-практичної конференції викладачів, докторантів, аспірантів Інституту філософської освіти і науки 6-10 квітня 2015 року / Ред. рада І.І. Дробот (голова) та ін. – К.: НПУ імені М.П. Драгоманова, 2015. – С. 110-114.

14. Власенко І. А. Особливості структури внутрішньоособистісного конфлікту у професійній діяльності вчителя / І.А. Власенко, Л.П. Матяш-Заяц // Єдність навчання і наукових досліджень – головний принцип університету: Матеріали звітної науково-практичної конференції викладачів, докторантів, аспірантів Інституту філософської освіти і науки 6-10 квітня 2015 року / Ред. рада І.І. Дробот (голова) та ін. – К. : НПУ імені М.П. Драгоманова, 2015. – С. 114-116.

АНОТАЦІЇ

Власенко І. А. Психологічні особливості внутрішньоособистісних конфліктів у професійній діяльності вчителя. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата психологічних наук за спеціальністю 19.00.07 – педагогічна та вікова психологія. - Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова. – К., 2016.

Дисертація присвячена проблемі психологічних особливостей внутрішньоособистісних конфліктів у професійній діяльності вчителя. Досліджено сутність феномену та особливості внутрішньоособистісних конфліктів у вчителів. Виявлено критерії (усвідомленість конфлікту та розвинутість смисложиттєвих орієнтацій; адекватність самооцінки, амбівалентне самоставлення; боротьба мотивів та можливість здійснювати вибір; ступінь ригідності та толерантність у взаємодіях), показники, сфери прояву (когнітивна, емоційна, мотиваційна, поведінка) та рівні розвитку (низький, середній, високий) внутрішньоособистісних конфліктів педагогів; психологічні особливості таких конфліктів у вчителів із різним стажем педагогічної діяльності.

Створено модель активізації конструктивного потенціалу внутрішньоособистісних конфліктів учителів. Обґрунтовано, розроблено, апробовано та доведено ефективність програми активізації конструктивного потенціалу внутрішньоособистісних конфліктів у професійній діяльності вчителя, що має на меті конструктивне подолання таких конфліктів у вчителів, розширення їх самосвідомості. Розроблено психологічні рекомендації вчителям і психологам, спрямовані на профілактику і подолання внутрішньоособистісних конфліктів учителів.

Ключові слова: внутрішньоособистісний конфлікт, вчителі, протиріччя, смисложиттєві орієнтації, самооцінка, особистісна тривожність, подолання конфлікту, модель активізації конструктивного потенціалу внутрішньоособистісних конфліктів учителів.

Власенко И. А. Психологические особенности внутриличностных конфликтов в профессиональной деятельности учителя. – Рукопись.

Диссертация на соискание научной степени кандидата психологических наук по специальности 19.00.07 – педагогическая и возрастная психология. - Национальный педагогический университет имени М.П. Драгоманова. – К., 2016.

Диссертация посвящена проблеме психологических особенностей внутриличностных конфликтов учителя. Исследована сущность феномена и особенности проявления внутриличностных конфликтов в профессиональной деятельности учителя. Обнаружены особенности внутриличностных конфликтов в когнитивной, эмоциональной, мотивационной сферах и в поведении педагогов. Выявлены критерии (осознанность конфликта, развитые смысложизненные ориентации, адекватность самооценки, амбивалентное самоотношение, борьба мотивов и возможность совершать выбор, степень ригидности и толерантности во взаимодействиях), показатели, сферы проявления (когнитивная, эмоциональная, мотивационная, поведение), уровни развития (низкий, средний, высокий) внутриличностных конфликтов учителей, а также специфика указанных конфликтов у исследуемых с разным стажем педагогической деятельности.

У учителей зафиксировано доминирование среднего уровня внутриличностных конфликтов, который характеризуется периодическим их осознанием, наличием отдельных жизненных целей, частичным удовлетворением результатами жизни, периодическими сомнениями, чувством вины, самообвинением, тревогой, склонностью к ригидности и ощущениями нехватки времени.

Создана модель активизации конструктивного потенциала внутриличностных конфликтов в профессиональной деятельности учителя. Обоснована, разработана, апробирована и доказана эффективность авторской программы, целью которой является конструктивное преодоление внутриличностных конфликтов учителей, расширение их самосознания. Программа включает групповые формы работы с учителями, социально-психологический тренинг, индивидуальное консультирование. Экспериментально установлено, что программа активизации конструктивного потенциала внутриличностных конфликтов учителей способствует повышению способности педагогов адекватно оценивать прожитую часть жизни, осмысливать жизнь, воспринимать себя главным источником своей активности; а также снижению выраженности внутренних конфликтов, сомнений, несогласия с собой, уровня тревожности; развитию способности выходить из зоны комфорта, навыков коммуникативной компетентности.

Предложены психологические рекомендации учителям и психологам с целью профилактики и снижения проявлений внутриличностных конфликтов учителей.

Ключевые слова: внутриличностный конфликт, учителя, противоречие, смысложизненные ориентации, самооценка, личностная тревожность, преодоление конфликта, модель активизации конструктивного потенциала внутриличностных конфликтов учителей.

Vlasenko I. Psychological peculiarities of intrapersonal conflicts in teacher's professional activity. – Manuscript.

Dissertation for obtaining the Candidate of Psychological Sciences degree, specialty 19.00.07 – Pedagogical and Developmental Psychology. – National Pedagogical Dragomanov University. – Kyiv, 2016.

The dissertation is devoted to the problem of psychological peculiarities of intrapersonal conflicts in teacher's professional activity. The essence of the phenomenon and intrapersonal conflicts peculiarities in teacher's professional activity have been

investigated. There have been identified criteria (conflict awareness, lifemeaning orientations; Self-adequacy, Self-concept ambivalence; motivations struggle, ability to make a choice; tolerance and rigidity degree in interactions), manifestation spheres (cognitive, emotional, motivational, behavioral), indexes, development levels of teachers' intrapersonal conflicts (low, middle, high) as well as their psychological characteristics, determined by different pedagogical experience.

In the thesis it has also been created the model aimed at constructive potential activation of teachers' intrapersonal conflicts. It has been grounded, developed, approved and proved the efficiency of the program on constructive potential activation of intrapersonal conflicts in teachers' professional activity, that is directed at constructive conflicts overcoming and self-awareness growth. Psychological recommendations for teachers and psychologists aimed at intrapersonal conflicts prevention and overcoming have been developed on the basis of research results.

Keywords: intrapersonal conflict, teachers, contradictions, lifemeaning orientations, self-esteem, personality anxiety, conflict overcoming, model of constructive potential activation of teachers' intrapersonal conflicts.

Підписано до друку 24.02.2016 р. Формат 60x90/16.
Папір офсетний. Друк офсетний. Гарнітура Times New Roman.
Ум. друк. арк. 1,31. Обл.-вид. арк. 1,31.
Наклад 100 прим. Зам. № 0102.

Віддруковано в друкарні ФОП ПАЛИВОДА А. В.
03061, м. Київ, пр-т Відрадний, 95/Е
тел./факс (044) 351-21-90